

Epiloog

Geschiedenis van de toekomst – Angela Merici's legaat

door ANNELIES VAN HEIJST

Geschiedenis schrijven is terugblikken op hoe het was en hoe het zo gekomen is. Dit boek beslaat de honderd jaar vanaf de stichting tot het eeuwfeest in 1998. Daar eindigt de geschiedschrijving, niet de geschiedenis van de Ursulinen van Bergen. Die gaat door, ook al valt menselijkerwijs gesproken te verwachten dat de congregatie als instituut binnen enkele decennia zal ophouden te bestaan. Wat ligt er in de toekomst verborgen? Wat rest er later van hetgeen deze religieuze vrouwen al honderd jaar lang beweegt en bezielt? Is er zo iets als een geestelijke erfenis, een spirituele nalatenschap? En zo ja, waaruit bestaat die dan?

Dit nawoord gaat op zulke vragen in en is daarmee van een andere orde dan de voorgaande hoofdstukken. Die documenteren en beschrijven de verleden tijd. Dit nawoord wil een blik werpen op de dag van morgen: welke geschiedenis zal straks gemaakt worden? De toekomst is open en ongewis, het kan nog alle kanten op. Daarom is het zo moeilijk er iets over te zeggen. Tegelijk symboliseert de toekomst hoop en verwachting, kwaliteiten zonder welke het moeilijk leven is. Daarom is het nodig iets over de toekomstige tijd te zeggen.

In het christelijk geloof is de toekomst niet louter mensenwerk. Jezus Christus gaf te geloven dat er iets in het verschiet ligt wat mensen niet eigenhandig hoeven te maken.

Toekomst komt op de gelovigen toe. Het is toe komende tijd, waarin God zelf de hand heeft. In de manier waarop religieuzen hun eigen geschiedenis begripen komt dit geloof ook tot uitdrukking. Zonder Gods voorzienige hulp, Gods initiatief, was hun stichting niet ontstaan. Vanuit gelovig oogpunt bezien, scheidt God toekomst en is God degene die 'alles nieuw maakt' – niet voor en zonder mensen, maar dankzij en door mensen.

Kenmerkend voor de christelijke traditie in het algemeen, en voor de traditie van religieuzen in het bijzonder, is verder dat het verleden steeds een rol speelt bij het bouwen aan de toekomst. Traditie, van het Latijnse *tradere*, betekent doorgegeven, van hand tot hand gaan, van generatie op generatie. Traditie is echter niet het overhandigen van een gesloten pakket met zekerheden en waarheden. *Tradere* is: kiezen en selecteren, zien wat van pas komt en past bij eigentijdse verlangens en behoeften. Die zijn in ieder tijdvak anders, omdat tijden veranderen en de mensen met hen. Daardoor lichten in de traditie steeds andere aspecten op van een spiritueel erfgoed. Daarom heeft omgaan met de

traditie altijd een persoonlijke toets.

Hoe dat werkt is te zien aan de manier waarop betekenis is gehecht aan de figuur van Angela Merici. In het eerste hoofdstuk van dit boek is bijvoorbeeld te lezen hoe priester-directeur Van der Burg in een rondschrijven van 1935 Angela voorhield als voorbeeld van bidden en boeten, zwijgen en dulden, toonbeeld van de offervaardige en zelfverloochenende vrouw, zoals men in die tijd ideaal vond voor vrouwen. Begin mei 1991 daarentegen riep zuster Renée de Jong, algemeen overste, een heel andere Angela op, tijdens de lezing die zij hield op de Inter Ursulinenbijeenkomst te Rome. Zij sprak over nieuwe aspecten die ze, dankzij gezamenlijke bestudering van Angela's geschriften en andere historische documenten, had ontdekt. Dat waren met name Angela's doorleefde bijbelkennis, spirituele preken en haar raad, oordeel en troost geven aan mensen die zich tot haar wendden. Vanwege dat laatste werd Angela door tijdgenoten een nieuwe Deborah genoemd, naar de oud-testamentische Deborah, die de eretitel 'moeder van Israël' droeg. Angela's religieuze creativiteit, moed en vermogen om daadwerkelijk een nieuwe vorm van religieus leven voor vrouwen in de wereld te realiseren, noemde zuster Renée inspirerend. Bovendien signaleerde ze parallellen tussen het tijdvak van maatschappelijke, politieke en levensbeschouwelijke veranderingen waarin Angela Merici leefde en de hedendaagse tijd. Angela, geportretteerd in 1991, krijgt zo trekken van vrouwen van nu. Ze verschijnt als een sterke vrouw, diep religieus en vol initiatief.

Precies dát is de essentie van traditie: op het heden betrekken van een grote figuur uit het verleden om er bezieling uit te putten voor vandaag en morgen. (Waarbij gewaakt wordt om die figuur te decimeren tot pure projectie van eigentijdse wensen; in dat spanningsveld tussen respecteren en toe-eigenen speelt traditie zich af.) Angela op het heden betrekken, dat deed priester-directeur Van der Burg in 1935 op zijn manier en zuster Renée de Jong in 1991 op de hare. Waarom nu zoveel belang gehecht aan Angela als het gaat over het spirituele erfgoed van de Ursulinen van Bergen? Deze gemeenschap heeft toch pastoor Smeeman als stichter, zonder wie de plaatselijke nood in Monnickendam niet was onderkend en er geen groep Ursulinen naar die plek was afgereisd? Over hem en zijn grote invloed op de congregatie en de zusters is in de voorgaande hoofdstukken al het nodige verteld.

De spiritualiteit van de Ursulinen van Bergen gaat terug op Angela Merici, de stichteres van de Ursulinen. Deze orde zou uitgroeien tot de een van de grootste onderwijscongregaties ter wereld. Voor de inrichting van hun kloosterleven en de geest van hun onderwijs zijn de Ursulinen schatplichtig aan die Merici-aanse traditie. En als Ursulinen van Bergen aan de toekomst denken dan neemt hun zestiende-eeuwse Italiaanse stichteres daarbij een plaats in. Net als andere grote religieuze gestalten uit het verleden is de echo van Angela Merici niet verstomd. Op meerdere plaatsen ter wereld gaat de bestudering van haar geschriften en leven tot op heden door.

Afb. 73 Icoon van Angela Merici door Anna Porro, Ursuline van de Romeinse Unie, twintigste eeuw.

Angela bewoog zich in de gegoede kringen van Brescia en was lid van de Derde Orde van Franciscus. Ze trad in haar stad regelmatig op als vredestichter en verzoener van conflicterende partijen. Ook op het gebied van geloof en levensvragen kenden mensen gezag aan haar toe, want ze kwamen bij haar om bijbeluitleg en raad. Op niet meer zo jeugdige leeftijd begon Angela een nieuw initiatief. Ze verzamelde een kring van jonge vrouwen om zich heen, waarvan zij de religieuze leidster en inspiratrice was. Deze vrouwen bleven thuis wonen, onderhielden daar een religieuze leefregel en ontmoetten elkaar regelmatig voor bezinning en wederzijdse steun. Ze werden begeleid door zogeheten maagdenleidsters, die op hun beurt weer werden bijgestaan door de 'moeders' van het gezelschap (bescherm- en raadvrouwen). Ook waren bij de compagnie mannen betrokken, vaak op basis van vriendschapsbanden, onder meer voor juridisch advies.

Angela Merici was zelf de spil van dat gehele gezelschap. Haar initiatief was ongewoon in die tijd omdat volgens kerkelijke voorschriften het religieuze leven van vrouwen zich in een slotklooster behoorde af te spelen. De Mericiaanse compagnie bleef daarentegen uitdrukkelijk in de wereld present. Maatschappelijk betekende het ongehuwd blijven van de vrouwen in de compagnie, die

Afb. 74 Angela Merici temidden van haar eerste gezellinnen, door onbekende schilder.

maagdelijkheid beloofden, een alternatief voor het huwelijk als dé levensvorm voor vrouwen.

Angela noemde haar compagnie naar Ursula – aan deze figuur danken de Ursulinen rechtstreeks hun naam. In haar jeugd had Angela, hevig geboeid, de oude legende van Ursula herhaaldelijk horen vertellen. Die legende verhaalt over de dochter van een Brits koningspaar. God had haar ouders de naam Ursula ingegeven: zij zou de duivel weerstaan, zoals David een beer versloeg (het Latijnse ‘ursus’ betekent beer). Hoewel rijk en erg mooi, gaf Ursula niet om geld en goed. Zij was deugdzzaam en hield van bidden en mediteren. Toen een machtige heidense koningszoon om haar hand vroeg, en haar vader om politieke motieven niet kon weigeren, verzong Ursula een plan. Ze zou instemmen met het huwelijk, op voorwaarde dat ze drie jaar de tijd kreeg voordat ze haar maagdelijkheid zou opgeven. In die tijd moest de huwelijkskandidaat zich laten doppen; Ursula hoopte dat hij op den duur van zijn trouwplannen zou afzien.

In die drie jaar zou ze met tien gezellinnen – het aantal is bij het doorvertellen vele malen vertienvoudigd tot maar liefst elfduizend – een scheepsreis maken, als teken van toewijding aan de maagdelijke staat. Ursula, zo wil de legende, was ervan overtuigd dat de Heer over haar beschikte en dit van haar wilde. Vader stemde toe en de vrouwen reisden onder leiding van Ursula. Daar begon ze haar gezellinnen te onderrichten in de liefde tot God en in te wijden in het christendom. De meeste meisjes waren ongelovig maar bekeerden zich. Ursula onderwees en ondersteunde hen en samen wijdden ze zich aan Christus. Toen

een storm hun schip in de richting van de Rijn dreef, besloot het gezelschap, alweer dankzij een goddelijke ingeving, Rome als reisdoel te kiezen om daar te bidden op de graven van de martelaren. Op de terugweg werden de vrouwen bij Keulen door de Hunnen overvallen en afgeslacht. Toen alle maagden waren vermoord, viel de blik van de Hunnen-aanvoerder op Ursula, de enige overlevende. Met stomheid geslagen door haar schoonheid vroeg hij of ze met hem wou trouwen. Ursula weigerde kordaat. Die afwijzing maakte hem zo kwaad dat hij haar met een pijl doorboorde. Aldus stierf Ursula, met haar maagden, de marteldood.

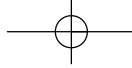
Welke inspiratie Angela uit de Ursulalegende putte, is niet meer rechtstreeks te achterhalen. Wel vertonen bepaalde aspecten van de legende opvallende gelijkenis met de wijze waarop Angela haar compagnie inrichtte en bevatten overgeleverde teksten van Angela's hand bepaalde thematieken die aan de legende doen denken. Angela leek vooral geboeid door de koninklijke waardigheid van Ursula, haar moed om gehoor te geven aan Gods wil, de nauwe band met God, het pelgrimeren, en vooral de leiding en bezieling die Ursula gaf aan de groep jonge vrouwen.

Angela werd op 24 mei 1807 heilig verklaard. Duizenden Ursulinen, verspreid over de hele wereld, zijn in de afgelopen vier eeuwen door Angela geïnspireerd om zich te wijden aan onderwijs en opvoeding van de vrouwelijke jeugd. Houdt de zeggingskracht van Angela op nu onderwijs een zaak is geworden van de overheid en in handen van leken? Of heeft zij nog steeds zeggingskracht voor mensen in de maatschappij van morgen? Ursulinen van Bergen houden zich met die vraag bezig. Sinds het Tweede Vaticaans Concilie, met de aanbevolen herbronning op de stichters van congregaties, is Angela in hun congregatie meer gaan leven. In leesgroepen buigen zusters zich over Angela's teksten. Ook zijn er inmiddels drie pelgrims- en studiereizen naar Brescia georganiseerd, in het voetspoor van Angela.

Wat betekent Angela's erfgoed voor de toekomst? Op die vraag zal niet iedere Ursuline hetzelfde antwoorden. Bovendien is het niet gemakkelijk op die vraag een gedetailleerd antwoord te geven omdat het over iets gaat dat in het verschiet ligt. Zo'n antwoord vraagt het vermogen om met open ogen te dromen, iets te bedenken dat niet is, maar zou kunnen zijn..

Over Angela's legaat bestaat in de congregatie geen eenduidige lijn, vervat in een uitgewerkt beleidsplan. Onlangs echter nam het kapittel het voorstel aan om in de komende jaren de levensvatbaarheid van de spiritualiteit van Angela Merici te laten onderzoeken. De Ursulinen van Bergen delen over het algemeen de intuïtie dat het goed is als op een of andere manier de spiritualiteit van Angela voor de toekomst bewaard blijft, op een eigentijdse manier.

De vraag naar Angela's erfenis komt regelmatig ter sprake. Flarden uit verschillende van die besprekingen zijn, overeenkomstig de opzet van dit boek, verwerkt als ging het om een groepsinterview. Ook de stem van beleidsmede-

werker Will Verhoef klinkt mee – zij neemt in de congregatie deel aan gesprekken over de betekenis van Angela voor de toekomst.

Het zou niet juist zijn te stellen dat in deze citaten hét antwoord bij uitstek – laat staan het enig juiste – op de vraag naar Angela's legaat naar voren komt. Via deze stemmen kan echter worden 'betrap't welke toekomstdroombeelden over Angela's spirituele erfgoed in de congregatie leven. Die droombeelden zijn divers: de een ziet het anders dan de ander, en legt net weer andere accenten. Zo onderstreept een zuster het belang van wederkerigheid, blij als ze is dat het vroegere tegen-de-zusters-opkijken is verdwenen. Een ander onderschrijft dat, maar hecht ook aan het aspect van onderwijzen en overdragen, dat Angela's optreden kenmerkte. Zo ontstaat een meerstemmig koor: snippers van toekomstdromen, vleugen van een visioen, een mengeling van hardop denken, durven dromen en nuchtere realiteitszin.

'Angela bleef midden in het gewone leven staan. Ze ging niet in een klooster en heeft het toch maar klaargespeeld om mensen aan te trekken en in het gewone stadse leven te blijven staan. Zij maakte het waar. Als dat toen kon, waarom dan nu niet meer? Er zijn nog noden genoeg!'

'Het ging Angela niet zozeer om inspringen op een concrete nood. Niet zozeer het doen, maar het zijn, wie je bent, dat vond ze belangrijk. Wij zijn, als actieve religieuzen, heel erg gewend geraakt om in termen van werken en doen te denken. Pas de laatste jaren zien we dat breder.'

'Contemplatie en actie zijn bij Angela geïntegreerd. Dat kan ons en anderen inspireren. Oudere zusters zeggen nogal eens "Ik kan niets meer doen", terwijl juist de manier waarop zij hun huidige situatie leven en beleven voor anderen waardevol kan zijn. Integreren van je ouder worden is een uitdrukking van geestelijk leven.'

'Ik denk dat Angela een spiritueel kader wilde scheppen voor het versterken van de eigen kracht van de vrouwen. Ze zette een gezamenlijke structuur op waardoor ieder op de eigen plaats bleef en er toch wederzijdse ondersteuning was. Zij staat duidelijk in de zestiende-eeuwse traditie van religieuze vorming. Ik loop warm voor dat aspect: enerzijds het gezamenlijk aan elkaar kracht opdoen voor je leven, aan de andere kant mensen iets geven wat ze missen in hun leven. Net zoals Angela, bij wie mensen om raad kwamen en om uitleg van de Schrift, want ze was ook theologisch onderlegd.'

'Als ik een droom heb, dan is die verbonden met het delen van onze kennis, hier in de kop van Noord-Holland, waar wij zoveel bekendheid hebben verworven bij de mensen, en dan bedoel ik mensen die dag in dag uit hard werken op het land en tuinderij. Het zou een weldaad zijn als je een plek kon scheppen waar ze eens een weekje konden uitrusten. Zoiets als ons retraitehuis, vroeger, maar dan anders – dat woord is uit de tijd.'

'Retraitehuis, dat woord roept bij mij de oude ongelijkheid op, waar we gelukkig net een beetje van af zijn. Wederkerigheid, delen met anderen, niet een

éénzijdig geef-proces, dat zie ik als de kern van Angela's erfenis.'

'Een eventuele nieuwe Angela-beweging mag geen elitaire groep worden. De mensen die vroeger in het retraitehuis kwamen waren niet uit de maatschappelijke top laag. Het waren mensen die het echt nodig hadden om op verhaal te komen, geestelijke begeleiding te krijgen, samen de bijbel te lezen en uitgelegd te krijgen. Daaraan is vandaag de dag ook behoefte. Je zou ook spirituele figuren uit het verleden onder de aandacht kunnen brengen. Vaak zijn mensen met de oude beelden opgevoed en is daar nu een andere kijk op. Zoals bijvoorbeeld Theresia van Lisieux, en Angela zelf. Verder denk ik aan liturgie vieren, nieuwe liederen instuderen, samen nieuwe liturgische vormen maken en uitproberen.'

'Is er behoefte aan zoiets? Als je de huidige plaatselijke kerk in het bisdom Haarlem ziet, dan worden allerlei kerken gesloten en samengevoegd. Toch zijn er veel mensen gelovig, maar ze worden naar hun zin in de parochies niet voldoende gevoed. Open plekken voor zingeving; dat is waar het aan schort.'

'Kijk naar onze advertentie laatst, voor de vacature in de Uuthof. 124 sollicitanten: die vrouwen komen niet alleen voor een baantje. Ze willen in een klooster werken om met een andere laag van leven in aanraking te komen.'

'Het besef dat mensen een ziel hebben is verdwenen en veel mensen voelen daar pijn aan en gaan op zoek naar ... ze weten zelf niet altijd precies wat. Ze vermoeden dat ze het bij religieuzen kunnen vinden. Dat kun je ook zielzorg noemen, maar dan in een nieuwe betekenis.'

'De kracht van een gemeenschap, dat vind ik bij Angela duidelijk terug. Ze zegt: "Wanneer jullie één van hart blijven, zul je als een sterke rots zijn." De gezamenlijke gebedstijden heeft ze vrij formeel ingevuld, maar ze heeft het ook over bij elkaar komen voor een opwekkend woordje. Dat spreekt me aan, dat heb je nodig. Als je alleen woont en je hebt geen vaste tijden waarop je bij elkaar komt dan verschaal je een beetje. Dat wederzijds ondersteunende heb je nodig, geen eenrichtingsverkeer. Ik denk dan aan zo'n dienstenruilsysteem in de stad waarin mensen diensten ruilen zonder dat er geld aan te pas komt. Dat kan ook spiritueel. Je spreekt af: deze week bereid jij het opwekkende woordje voor. Over en weer elkaar voeden.'

'Voor de jongste groep in onze congregatie kan dat van waarde zijn. Die blijft met een kleine groep achter, ervaart veel aan het contact met elkaar en met de oudere medezusters, maar wil daarnaast misschien ook nog andere verlangens vervuld zien. Het is de vraag of je op den duur genoeg hebt aan elkaar en van buiten ook inspiratie kan komen.'

'Over en weer elkaar voeden is meer dan altijd de gevende partij zijn; blijkbaar heb je zelf ook iets nodig. Bij Angela komt die "behoefte" eigenlijk niet zo sterk naar voren. Ze begon pas op latere leeftijd met die groep van veel jongere zusjes. Daar was zij meer een moeder voor, die titel had ze ook. Dat kwam mede door het leeftijdsverschil. Wel zie ik dat ze op gelijkwaardig niveau omging met de andere "moeders" van het gezelschap, de beschermvrou-

wen en raadgeefsters voor de maagdenleidsters. Met hen had zij een gelijkwaardige relatie. Ook ging ze aan het eind van haar leven, naast de Afrakerk, bij een van de vrouwen van het gezelschap wonen – die zorgde toen voor haar. Ik denk dat Angela veel kracht putte uit de Schrift, en uit de figuur van Christus. Ze is ook naar het heilig land geweest en ze bezocht Varallo, een soort heilig landstichting.’

‘Behoefte aan anderen? Ja, want je bent vaak zo besloten bezig, gericht op onze eigen gemeenschap. Het is fijn als de sfeer van “wij alleen” doorbroken wordt.’

‘Angela had veel mensen om zich heen. Maar je krijgt toch de indruk dat degenen die na haar dood over haar getuigen vooral mannen waren. Bijvoorbeeld Gabriele Cozzano, de secretaris die haar gedachten optekende en haar erfgoed beschermde, en Augustino Gallo, die een belangrijk man was in de stad. Je zou bijna denken dat die mannen meer hebben gedaan om Angela levend te houden dan de vrouwen die om haar heen stonden! Van de andere kant: door zulke contacten met invloedrijke personen kon Angela in de stad de invloed hebben die ze had. Dat had ze dus goed bekeken. En die mannen waren een soort leerlingen van haar, leerlingen en vrienden.’

‘Dromend over een retraitshuis-nieuwe-stijl denk ik: misschien moeten we op den duur toch niet alle ruimtes afstoten. Misschien ontbreekt het ons vrouwelijke religieuzen wel aan lef. Als ik naar de mannelijke religieuzen kijk, die gaan herbouwen en verbouwen – vaak met geld van de zusters – die beginnen tenminste nog met iets nieuws. En wij maar budgetteren. Waar is onze kracht? Wij vrouwen hebben wel altijd hard gewerkt en zijn spaarzaam geweest, maar we zouden wat meer lef kunnen hebben. Zei Angela niet: “Doe, kom in beweging, geloof, span je in!”’

‘Bij lef hoort ook dat je gewoon begint, zonder precies zicht op wat eruit komt, of hoe de weg zal gaan. Stap voor stap durven gaan, en soepel zijn in het bijstellen als je ziet dat er andere verwachtingen of behoeften zijn. Ook dat vind je terug bij Angela: “Houd je aan de oude weg en maak het leven nieuw.”’

‘Om iets op te bouwen heb je mensen nodig die vrijgemaakt zijn en er energie in kunnen stoppen. Die kunnen organiseren bovendien en werfkracht hebben. Maar de grote vraag is: wie kan dat nog?’

‘Ik voel me aangesproken. Maar ik heb, als beleidsmedewerker, geen zin om in mijn eentje de last van de toekomst te dragen. Dat er zo’n verlangen is, kan ik me goed voorstellen. Maar wie draagt het vanuit de congregatie? Wie kan het waar maken? Als het bewaren van de spiritualiteit de eerste taak van het bestuur is, dan zou je mogen verwachten dat het bestuur daarvoor ook tijd inruimt en prioriteiten stelt.’

‘Het bestuur heeft het al zo druk! Van de andere kant: natuurlijk moet er enig draagvlak zijn in de congregatie en het deels worden uitgevoerd door zusters van onze eigen gemeenschap. Het is niet goed dat helemaal uit te besteden aan

derden, al moet je wel materiële voorwaarden scheppen.'

'Zo'n droom is moeilijk te realiseren omdat in de congregatie ook alles moet doorgaan. Er is nauwelijks tijd om dromen te realiseren. Wil je iets, dan moet je niet meer uitstellen. Het komt ook iedere keer terug: momenten waarop we over de toekomst dromen. Het verlangen in onze gemeenschap is groot. Toch slokt het dagelijkse leven de mensen op die nog wat zouden kunnen.'

'Met de reis naar Brescia die we hopen te organiseren voor belangstellende vrouwen kunnen mensen in contact komen met Angela. En – misschien nog wel belangrijker – we hopen dat wij in aanraking komen met vrouwen die elkaar willen ontmoeten op religieuze basis. Zo kan wellicht een gemeenschap, een vriendenkring, groeien van mensen die op zichzelf blijven wonen, maar die dieper willen doorsteken in religieuze communicatie, in geloven, in hopen. Het zou waardevol zijn voor de congregatie als dat eruit groeit.'

'Leg je dan niet teveel vast? Ik zou het liever open laten. Laat het maar afhangen van de mensen die meegaan. Niet zo lang van te voren plannen, maar al doende kijken wat haalbaar is.'

'Ik zou het mooi vinden als religieus leven, Angela's leven, voortgang vindt, ook als ik daar zelf niet meer aan mee kan doen. Ik zou het graag zien, natuurlijk, maar vooral dankbaar zijn als het gebeurt.'

'Je hebt geen objectieve koffer met Angela's gedachtengoed, een koffer die je door iedereen kunt laten uitpakken. Of zij nú inspirerend is, staat of valt met mensen zelf, die zoeken en willen vinden. Je moet nieuwe betekenis ook máken. Het kan niet allemaal van Angela komen, je moet je begeesting zelf scheppen.'

